

**สาขาวิชาจิตวิทยา
และจิตวิทยาพัฒนาการ**

การพัฒนาตนตามแนวคิดของอีริก อีริกสัน

การพัฒนาตนในแนวคิดของอีริก อีริกสัน (Erik Erikson's Concept of Self Development) หมายถึง การพัฒนาตนด้านจิตสังคม อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงซึ่งบังเกิดขึ้นกับบุคคลที่ประสบภาวะวิกฤตในลำดับขั้นตอนต่างๆ ของชีวิต ตั้งแต่วัยต้นจนกระทั่งถึงวัยสุดท้าย

ความเป็นมาของแนวคิดของอีริกสันเกี่ยวกับการพัฒนาตน

อีริกสันปรับปรุงทฤษฎีพัฒนาการทางจิตเพศ (psychosexual development) ของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) โดยนำผลการศึกษาค้นคว้าทางด้านมานุษยวิทยาเข้ามาเป็นส่วนประกอบพื้นฐานด้วย ซึ่งทำให้ตัวเขาเองได้ชื่อว่าเป็นนักจิตวิทยาในกลุ่มฟรอยด์ใหม่ (Neo-Freudian) อีกคนหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมนั้นอีริกสันได้รับการศึกษาและฝึกหัดงานที่สถาบันจิตวิทยาวิเคราะห์ในกรุงเวียนนา ออสเตรีย และต่อมาเมื่อย้ายไปทำงานที่มหาวิทยาลัยเยลในสหรัฐอเมริกา เขาได้เสนอแนวความคิดของเขาไว้ในหนังสือ *Childhood and Society* (Erikson, 1963) ซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายมากโดยเฉพาะในวงการการศึกษาและจิตวิทยา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

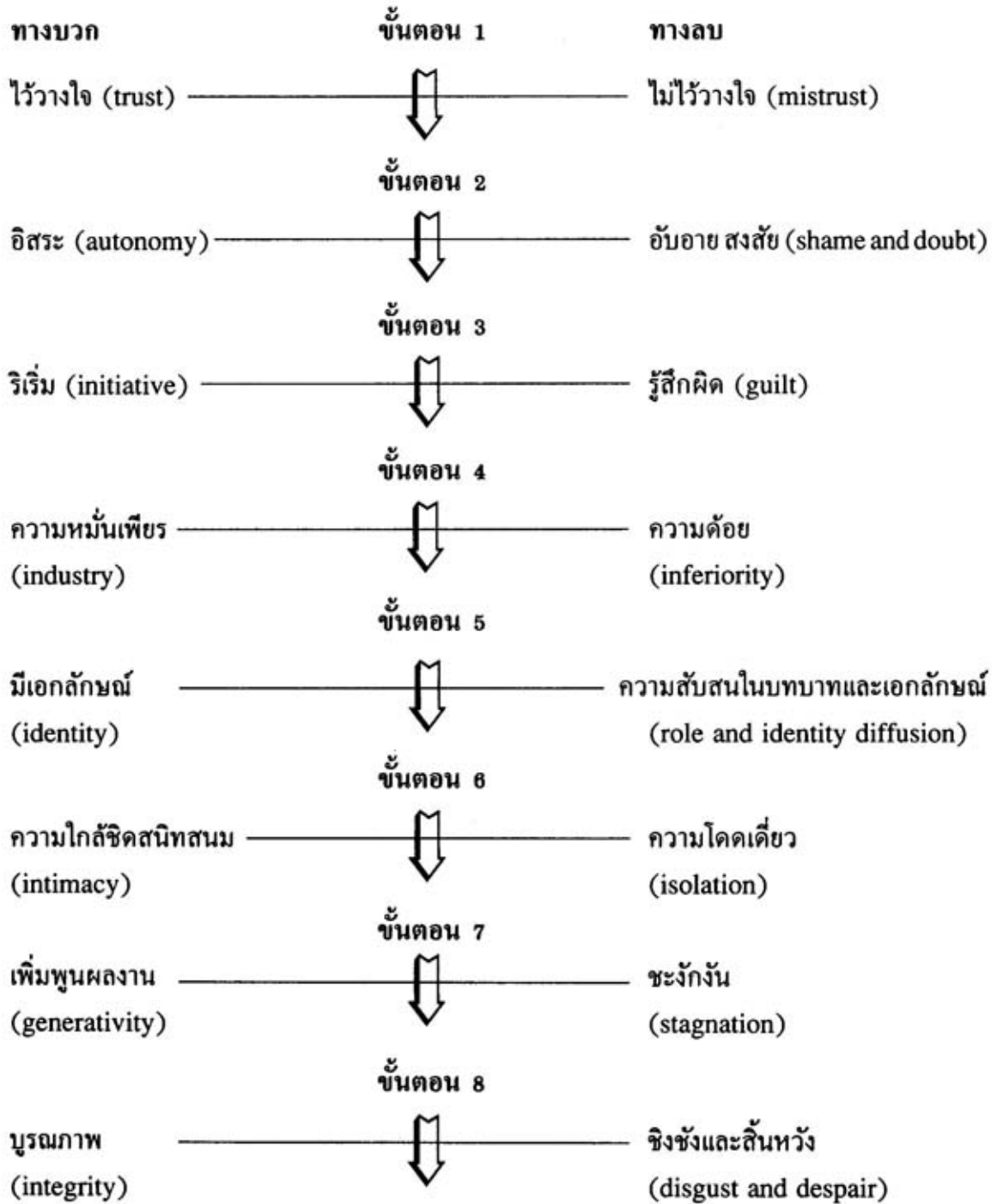
อีริกสันมีแนวความคิดแตกต่างไปจากฟรอยด์ในข้อประเด็นที่ฟรอยด์ให้ความสำคัญกับสันดานดิบ (Id) และการตอบสนองต่อสันดานดิบที่ก่อให้เกิดความสุขความเพลิดเพลิน และยังผลให้มีพัฒนาการด้านบุคลิกภาพหรือการพัฒนาตน ส่วน

อีริกสันให้ความสำคัญกับอัตตา (Ego) มากกว่าสันดานดิบและอภีอัตตา (Superego) เพราะเขาเห็นว่าอัตตามีบทบาทสำคัญด้านการรู้จัก การให้เหตุผล การตัดสินใจ การรู้จักเข้าใจสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่พฤติกรรมหรือการแสดงออกของบุคคล ในแต่ละลำดับขั้นตอนของชีวิตจำนวน 8 ขั้นตอน อัตตามีความสำคัญต่อการพัฒนาตนทางด้านจิตสังคมและด้วยเหตุที่แต่ละขั้นตอนมีวิกฤต ดังนั้นบุคคลจึงอาจรับการเปลี่ยนแปลงได้ในทางบวกในกรณีที่แก้ปัญหาวิกฤตได้สำเร็จ และในทางลบในกรณีที่แก้ปัญหาวิกฤตไม่สำเร็จ

อีริกสันเชื่อว่าการพัฒนาตนจะดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนต่างๆ ทั้งแปด โดยพันธุกรรมเป็นตัวกำหนด ส่วนลักษณะทางด้านวัฒนธรรมของแต่ละคนจะเป็นตัวกำหนดวิถีหรือแนวทางแก้ไขวิกฤตทางพัฒนาการในขั้นตอนต่างๆ ทั้ง 8 ขั้นตอน แนวคิดนี้เป็นแนวคิดเชิงทฤษฎีที่เกิดจากการประสมประสานระหว่างทฤษฎีของฟรอยด์กับความรู้ความเข้าใจด้านพัฒนาการทางสังคมและพัฒนาการทางกายเข้าด้วยกัน (Lerner, 1976)

ลักษณะสำคัญของการพัฒนาการตนตามแนวคิดของอีริกสัน

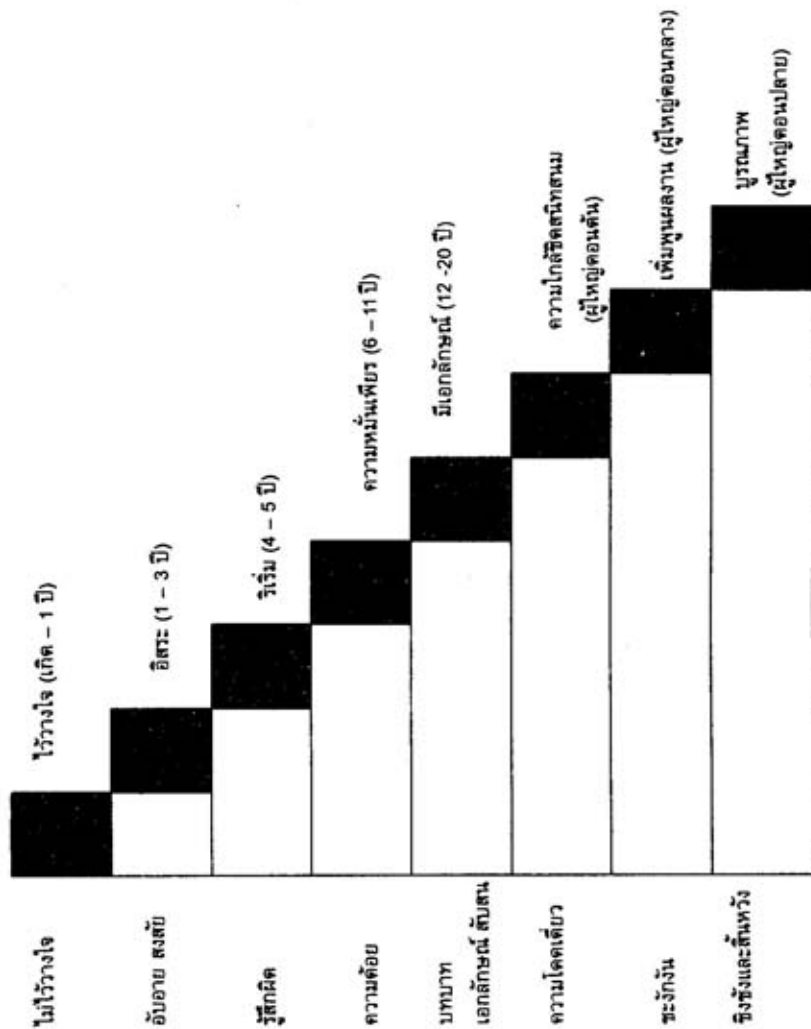
แนวคิด 8 ลำดับขั้นตอนของอีริกสัน เมื่อแสดงออกด้วยภาพเส้นที่มีขั้วขัดแย้งหรือวิกฤตในแต่ละลำดับขั้นตอน จะปรากฏให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในทางบวก (พึงประสงค์) กับความเปลี่ยนแปลงในทางลบ (ไม่พึงประสงค์) ดังต่อไปนี้

ภาพ 1
แสดงวิกฤตในแต่ละลำดับขั้นตอน (1-8)

ขั้นตอนทั้ง 8 ในแนวคิดของอิริคสันเมื่อเปรียบเทียบกับขั้นตอนการพัฒนาทางจิตเพศในแนวคิดของ فروยด์ จะเห็นข้อแตกต่างกันดังนี้

ขั้นตอน	อิริคสัน	อายุ	فروยด์
1.	ไว้วางใจกับไม่ไว้วางใจ	เกิด-2 ปี	ปาก
2.	อิสระ กับ อับอาย สงสัย	2-3 ปี	ทวาร
3.	ริเริ่มกับรู้สึกผิด	3-6 ปี	อวัยวะเพศ
4.	ความหมั่นเพียรกับความต่ำต้อย	6-ก่อนวัยรุ่น	ลักษณะแฝง
5.	เอกลักษณ์กับความสับสนด้าน บทบาทหรือเอกลักษณ์	วัยรุ่น	ทางเพศ
6.	ความใกล้ชิดสนิทสนมกับความโดดเดี่ยว	ผู้ใหญ่ตอนต้น	-
7.	การเพิ่มพูนผลงานกับการชะงักงัน	ผู้ใหญ่ตอนกลาง	-
8.	บูรณภาพกับความสิ้นหวังและความชิงชัง	ผู้ใหญ่ตอนปลาย	-

ภาพ 2 แสดง 8 ลำดับขั้นตอนของการพัฒนาคนในแนวคิดของ อิริค อิริคสัน

ขั้นตอนของชีวิตหรือการพัฒนาตน ดำเนินไปตามลำดับภายในกรอบความหมายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ขั้นตอน 1 วัยทารกตอนต้นตั้งแต่เกิดถึง 1 ปี ตรงกับขั้นตอน “ปาก” ในทฤษฎีของ فروยด์

1.1 ความไว้วางใจ (+)

เด็กยังเล็กมาก ยังไม่สามารถจะดูแลตัวเองได้ ต้องอาศัยพ่อแม่ในด้าน การเอาใจใส่ดูแล และความรัก ความใกล้ชิด ซึ่งช่วยให้เด็กวัยนี้พัฒนาความรู้สึกไว้วางใจต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อม

1.2 ความไม่ไว้วางใจ (-)

เด็กถูกทอดทิ้งละเลย ไม่ได้ได้รับความรัก ความเอาใจใส่ดูแล ความห่วงใย ได้รับการปฏิบัติที่ขาด ความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของเด็กวัยนี้ เช่น เด็กถูกทอดทิ้งให้อยู่คนเดียวในช่วงเวลานานเกินไป ไม่มีใคร ให้นมเด็กเมื่อถึงเวลา บางครั้งเด็กต้องหย่านมเร็วเกินไป ภาวะการณ์เหล่านี้ จะทำให้เด็กมีความรู้สึกไม่ไว้วางใจต่อผู้คนและสิ่งแวดล้อม มีความรู้สึกและพฤติกรรมก้าวร้าว อันจะเป็นอุปสรรคต่อการมีความสัมพันธ์อันดีกับบุคคลอื่น

ขั้นตอน 2 วัยทารกตอนปลาย อายุประมาณ 1-3 ปี ตรงกับขั้นตอน “ทวาร” ในทฤษฎีของ فروยด์

2.1 ความเป็นอิสระ (+)

เป็นช่วงเวลาที่เด็กมีความเจริญเติบโต มีความแข็งแรง และเริ่มมีความสามารถจะทำอะไรบางอย่างเพื่อตนเอง เช่น สามารถจะหยิบฉวยสิ่งของ ตักอาหารเข้าปากได้เองมีความต้องการที่จะทำอะไรต่างๆ ด้วยตนเอง มีความอยากรู้อยากเห็นสิ่งต่างๆ ซึ่งทำให้เด็กต้องการความเป็นอิสระ พ่อแม่ที่สนับสนุนเด็กด้านนี้ จะช่วยให้เด็กได้พัฒนาความต้องการนี้ขึ้นมาได้

2.2 ความอับอายและสงสัย (-)

ส่วนเด็กที่พ่อแม่ไม่เปิดโอกาสให้ทำอะไรตามความต้องการ หรือปกป้องทะนุถนอมมากเกินไป ทำอะไรให้เด็กหมดทุกอย่าง จนไม่สามารถทำอะไรด้วย

ตนเอง จะมีความรู้สึกที่ตนเองไม่เข้มแข็ง ขาดความสามารถ อันเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ทักษะเบื้องต้น เช่น การเดิน การพูด และมีความอับอาย เมื่อตนเอง ขาดความสามารถที่จะทำอะไรด้วยตนเอง หรือเมื่อตนเองมีความสงสัยหรือไม่แน่ใจในความสามารถที่มีอยู่ จนกระทั่งต้องปิดบังซ่อนเร้นความสามารถของตนเองไว้

ขั้นตอน 3 วัยเด็กตอนต้นอายุ 4-5 ขวบ ตรงกับขั้นตอน “อวัยวะเพศ” ในทฤษฎีของ فروยด์

3.1 การริเริ่ม (+)

เด็กมีความเจริญเติบโตมากขึ้น มีความสามารถในการกระทำกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น เริ่มมีความคิดและจินตนาการชัดเจน มีความต้องการที่จะสำรวจตรวจสอบดูความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแปลกใหม่ ลอกเลียนแบบผู้ใหญ่ และคาดหมายว่าตนเองจะแสดงบทบาทอย่างไร

3.2 การรู้สึกผิด (-)

เด็กที่ชอบสำรวจตรวจสอบค้นหาสิ่งต่างๆ เมื่อผู้ใหญ่เห็นว่าเป็นความชุกชุก แล้วตำหนิติเตียนหรือลงโทษ จะมีความรู้สึกผิดบังเกิดขึ้น มีพฤติกรรมหลบเลี่ยง เงือขยา ขาดความสนใจต่อสิ่งต่างๆ และยับยั้งการกระทำสิ่งต่างๆ เพราะกลัวจะถูกติเตียนหรือลงโทษ

ขั้นตอน 4 วัยเด็กตอนกลาง อายุประมาณ 6-11 ขวบ ตรงกับขั้นตอน “ลักษณะแฝง” ในทฤษฎีของ فروยด์

4.1 ความหมั่นเพียร (+)

เด็กที่เจริญเติบโตขึ้นและมีความสำนึกในบทบาทหน้าที่ที่มีความสำเร็จในกิจกรรมต่างๆ และในการทำงานมีการสร้างเสริมความสามารถทางวิชาการ และทางสังคม มีการลงมือทำจริงๆ มีความคิด ฟัน และการเล่นในทางที่เหมาะสมมากขึ้น มีการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆ และรู้ลักษณะของงานที่ทำ

4.2 ความต่ำต้อย (-)

เป็นผลมาจากความด้อยของผลงาน ความรู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองไม่เก่ง เกิดความท้อแท้ มีการหลบเลี่ยงการแข่งขัน ปฏิบัติงานอย่างจำใจ มีความรู้สึกว่าคุณค่า

ขั้นตอน 5 ก่อนเข้าสู่วัยรุ่น และวัยรุ่นอายุประมาณ 12-20 ปี ตรงกับขั้นตอน “ทางเพศ” ในทฤษฎีของฟรอยด์

5.1 การมีเอกลักษณ์แห่งตน (+)

เป็นผู้รู้กาลเทศะมั่นคงใจในตนเองลงสวมบทบาทฝึกรการทำงาน เรียนรู้พฤติกรรมที่เหมาะสมกับเพศของตนเอง เป็นหัวหน้า เป็นผู้ตาม ยึดอุดมการณ์

5.2 การสับสนด้านบทบาท (-)

เป็นผู้สับสนในเรื่องเวลา พะวงอยู่กับตนเอง คิดแน่นอนอยู่กับบทบาท ทำงานไม่ก้าวหน้า สับสนเรื่องเพศของตนเอง สับสนในเรื่องอำนาจ และค่านิยม

ขั้นตอน 6 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น

6.1 ความใกล้ชิดสนิทสนม (+)

ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้สามารถที่จะผูกพันรักใคร่ผู้อื่น รู้สึกทางเพศต่อกัน

6.2 ความโดดเดี่ยว (-)

เป็นการแสดงว่าเป็นผู้ที่หลบเลี่ยงความใกล้ชิดสนิทสนม มีปัญหาด้านอุปนิสัยใจคอ มีพฤติกรรมล่าสอน ลดคุณค่าของตนเอง และขจัดสิ่งที่ตนเองเห็นว่าเป็นอันตราย

ขั้นตอน 7 วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง

7.1 การเพิ่มพูนผลงาน (+)

ซึ่งแสดงว่ามีผลงานและการสร้างสรรค์สำหรับตนเองและผู้อื่น เป็นที่พอใจและภาคภูมิใจของพ่อแม่ เป็นผู้ใหญ่เสริมสมบูรณ์ให้กับชีวิต ช่วยเหลือและแนะนำคนรุ่นต่อไป

7.2 การชะงักงัน (-)

ซึ่งแสดงถึงการสนใจหรือการยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง ไม่มีผลงาน ไร้ความสามารถก่อนเวลาอัน

สมควร รักตนเองมากเกินไป มีความขาดแคลนหรือความบกพร่องในตนเอง ตามใจตนเอง ไม่มีอะไรดีเด่น

ขั้นตอน 8 วัยผู้ใหญ่ตอนปลาย

8.1 บุรณภาพ (+)

เป็นความซาบซึ้งในความต่อเนื่องกันระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นการยอมรับวัฏจักรและแบบแผนของชีวิต เป็นการได้เรียนรู้ถึงการร่วมมือกับสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในชีวิต การมีภาวะที่สมบูรณ์ ไม่แตกแยก ไม่แตกกระจาย และมีความเป็นปึกแผ่น

8.2 ความสิ้นหวัง (-)

เป็นความรู้สึกว่า เวลาสิ้นเกินไป และหาความหมายอะไรไม่ได้เลยในความเป็นอยู่ของมนุษย์ เป็นการขาดความเลื่อมใสศรัทธาต่อตนเองและผู้อื่น มีความต้องการจะได้โอกาสอีกครั้งหนึ่งในชีวิตที่มีข้อได้เปรียบมากกว่านี้ เป็นการปราศจากความรู้สึกเกี่ยวกับระบบระเบียบของโลกหรือจิตวิญญาณ และกลัวความตาย

วิกฤตในแต่ละลำดับขั้นตอนจะมีผลกระทบต่อพัฒนาตนเองได้เงื่อนไขในกรณีต่างๆ ดังต่อไปนี้

ขั้นตอน 1 (ไว้วางใจกับไม่ไว้วางใจ) ตั้งแต่เกิดถึง 1 ปี

กรณีที่เด็กในวัยนี้ได้รับความรัก ความเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิดจากพ่อแม่ จะทำให้เด็กได้มีพัฒนาการด้านความรู้สึกไว้วางใจต่อบุคคลอื่น ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาตนเองต่อไป ส่วนเด็กที่พ่อแม่ละเลยทอดทิ้งไม่เอาใจใส่ดูแล หรือได้รับการปฏิบัติที่ขาดความเอื้ออาทร ถูกทอดทิ้งเป็นเวลานานๆ จะทำให้เด็กพัฒนาความไม่ไว้วางใจต่อบุคคล จะกลายเป็นเด็กก้าวร้าว แยกตัวออกจากสังคม ขาดสัมพันธภาพที่ดีกับบุคคลรอบข้าง

ขั้นตอน 2 (อิสระกับอับอายสงสัย) ตั้งแต่ 1-3 ปี

เด็กวัยนี้ซึ่งเจริญเติบโตแข็งแรง มีความสามารถทำอะไรง่ายๆ ได้ด้วยตนเองเช่นหยิบจับสิ่งของ ตักอาหาร ใส่เสื้อผ้าได้บ้างแล้วนั้น มีความอยากรู

อยากเห็น ต้องการอิสระ และได้รับการสนับสนุนจากพ่อแม่ให้ทำ จะมีความมั่นใจในตนเอง ถ้าคิดกล้าทำ หากเด็กได้รับการดูแลแบบปกป้องมากเกินไป ไม่ได้รับโอกาสที่จะทำอะไรด้วยตนเอง ก็จะพัฒนาความอับอาย สงสัยในตนเอง ขาดความมั่นใจ ไม่กล้าคิดกล้าทำ

ขั้นตอน 3 (ริเริ่มกับรู้สึกผิด) 3-5 ปี

เด็กวัยนี้มีความสามารถในการทำสิ่งต่างๆ ได้มากขึ้น จะเริ่มมีความคิด ความคาดหมาย มีความต้องการจะสำรวจค้นคว้าหาสิ่งแปลกใหม่ หากพ่อแม่ผู้ใหญ่ เข้าใจและสนับสนุนให้เด็กมีโอกาสแสดงออก จะช่วยให้เด็กพัฒนาการในวัยต่อไป หากผู้ใหญ่ไม่สนับสนุนหรือตำหนิโทษพฤติกรรมของเด็กวัยนี้ จะทำให้เด็กรู้สึกผิดเฉื่อยชา หลบเลี่ยง ไม่ร่วมทำกิจกรรม ขาดความสนใจที่จะเรียนรู้สิ่งต่างๆ

ขั้นตอน 4 (ความหมั่นเพียรกับความต่ำต้อย) 6 ปี - ก่อนเข้าวัยรุ่น

เด็กวัยนี้เริ่มเข้าโรงเรียนทำสิ่งต่างๆ ร่วมกับเพื่อนมากขึ้น ต้องการความสำเร็จในการทำกิจกรรม ต้องการได้รับการยอมรับ ความชื่นชมของบุคคลอื่น จึงเป็นเด็กที่มีความกระตือรือร้น ความขยันหมั่นเพียร หากได้รับการสนับสนุน จะมีความภาคภูมิใจ ความรู้สึกชื่นชมต่อตนเอง อันจะนำไปสู่ความหมั่นเพียรในการกระทำกิจกรรมต่างๆ มากขึ้น หากเป็นเด็กที่ล้มเหลวเพราะขาดการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ หรือถูกตำหนิติเตียนด้วยเหตุผลต่างๆ จะพัฒนาความรู้สึกต่ำต้อย ความไร้ความสามารถเกี่ยวกับตนเอง

ขั้นตอน 5 (เอกลักษณ์กับความสับสนในบทบาทและเอกลักษณ์) 12-20 ปี

วัยนี้เป็นวัยรุ่น ต้องการเรียนรู้บทบาทของตนเอง เรียนรู้เพื่อเป็นผู้ใหญ่ ดูแลรับผิดชอบตนเอง ต้องการค้นหาว่าตนเองเป็นใคร มีความสามารถที่จะทำอะไร ต้องการทำอะไรต่างๆ ตามความคิดของตนเอง หากเขาทำให้แก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง จะทำให้มีเอกลักษณ์ ส่วนวัยรุ่นที่สับสน ไม่รู้บทบาทของตนเอง จะมี

พฤติกรรมตามใจตนเอง มีอิสระอย่างไรขอบเขต ขาดความรับผิดชอบฝ่าฝืนระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม

ขั้นตอน 6 (ความใกล้ชิดสนิทสนมกับความโดดเดี่ยว) 21-25 ปี

เป็นบุคคลในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น เริ่มประกอบอาชีพ รับผิดชอบต่อตนเอง มีเพื่อนพ้องที่ใกล้ชิด เป็นที่พึ่งพาอาศัยต่อกัน ลักษณะเหล่านี้เป็นผลพวงจากการมีเอกลักษณ์ของตนเอง หากมีความสับสนในบทบาท ขาดความไม่แน่ใจ เอาแต่ใจตนเองไม่มีความใกล้ชิดผูกพันกับใคร แต่จะมีลักษณะของความโดดเดี่ยว

ขั้นตอน 7 (สร้างและเพิ่มพูนผลงานกับชะงักงัน) 25-60 ปี

เป็นผู้ใหญ่วัยกลางคน มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน ครอบครัว และต่อสังคม มีความสุข ความมั่นคง ความก้าวหน้าในชีวิต ผู้ที่มีพื้นฐานการพัฒนาคนที่มั่นคงจะมีผลงานเพิ่มพูน มีความก้าวหน้า ส่วนผู้ที่ขาดพื้นฐานด้านการพัฒนาตน เช่น มีความสับสนเกี่ยวกับตนเอง มีความโดดเดี่ยว ขาดความผูกพัน ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน ต่อครอบครัว ต่อสังคม จะไม่มีความก้าวหน้า ซึ่งเป็นผลให้เกิดความชะงักงันหรือความถดถอยในชีวิต

ขั้นตอน 8 (บูรณาภาพกับสิ้นหวังและชิงชัง) 60 ปีขึ้นไป

ในบั้นปลายของชีวิตบุคคลจะได้รับผลพวงของพัฒนาการทั้ง 7 ขั้นตอนที่ผ่านมา หากการพัฒนาตนดำเนินมาด้วยดีโดยตลอด จะเกิดความรู้สึกว่าชีวิตของตนเองนั้นมีความมั่นคงสมบูรณ์ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ส่วนผู้ที่ล้มเหลวในขั้นตอนทั้ง 7 จะมีความรู้สึกอดีตที่ผ่านมาเป็นความหม่นหมอง ไม่เป็นที่พึงพอใจ และเกิดความชิงชังตนเอง ขาดความสุขในบั้นปลายของชีวิต

จะเห็นได้ว่าแต่ละขั้นตอนประกอบด้วยข้อขัดแย้งสองข้างอันเป็นข้อขัดแย้งเชิงพัฒนาการ (developmental conflicts) หรือวิกฤต ซึ่งจะมีผลบังเกิดขึ้น

ทางใดทางหนึ่งในสองทาง คือ ทางบวกกับทางลบ หากเป็นผลในทางบวก บุคคลจะสามารถดำรงรักษาความรู้สึกที่ดีต่อตนเองเอาไว้ได้ อันจะนำมาซึ่งความหวังใหม่ให้แก่ตน ภายหลังจากที่สามารถปรับตนในภาวะของความขัดแย้งได้เป็นผลสำเร็จ ดังเช่นในช่วงวัยรุ่น การประสบผลสำเร็จจะยังผลให้มีเอกลักษณ์แห่งตน ส่วนการประสบความล้มเหลวก็จะยังผลให้มีความสับสน ความไม่ชัดเจนในด้านบทบาทและเอกลักษณ์ เช่นเกิดสับสนไม่แน่ใจว่า ตนเองเป็นใคร และอะไรมีความหมายอย่างไรในชีวิต (Erikson, 1968)

ด้วยเหตุดังกล่าวพัฒนาการของคนจึงเป็นผลจากความขัดแย้งกันในแต่ละขั้นตอนที่มีทางออกทางหนึ่งในสองทาง นั่นคือ ในกรณีที่แก้ไขความขัดแย้งได้เป็นผลสำเร็จ คุณลักษณะทางบวก เช่น การได้มีเอกลักษณ์แห่งตนในวัยรุ่นจะได้รับการหล่อหลอมเข้าไว้ในโครงสร้างของอัตตา ซึ่งจะอำนวยความสะดวกต่อพัฒนาการของอัตตาต่อไปอีก แต่ถ้าแก้ไขความขัดแย้ง ไม่ได้คุณสมบัติทางลบอันเป็นความสับสนด้านเอกลักษณ์จะได้รับการหล่อหลอมเข้าไว้ในอีโก้ซึ่งจะเป็นผลเสียต่อพัฒนาการของอัตตา มากกว่ากับที่จะส่งผลต่อไปถึงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น อันเป็นขั้นตอนที่จะต้องแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างความใกล้ชิดกับความโดดเดี่ยว ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าบุคคลวัยนี้ต้องมีการเรียนรู้ เพื่อสัมพันธ์กับผู้อื่นบนพื้นฐานของความคุ้นเคย ความใกล้ชิดสนิทสนม หรือสนิทสนม และจะทำให้สำเร็จลุล่วงไปได้ก็ต่อเมื่อเขาได้แก้ไขข้อขัดแย้งเชิงพัฒนาการในวัยรุ่นได้สำเร็จ และได้พัฒนาความสำนึกแห่งเอกลักษณ์ไว้ได้แล้ว ส่วนความโดดเดี่ยวอันเป็นทางลบในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น อาจเกิดจากความกลัว ความใกล้ชิดกับผู้อื่น จนเป็นเหตุให้ต้องถอนตัวออกไปอยู่ตามลำพัง

ทฤษฎีพัฒนาการของอีริกสันกับการศึกษาปัจจุบัน

อีริกสันให้ความสำคัญของปัจจัยที่ก่อให้เกิดพัฒนาการกับบุคคลตลอดช่วงเวลาของชีวิต ตั้งแต่

ตอนต้นจนกระทั่งตอนปลายตามลำดับวัยคือ วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย ซึ่งเป็นขั้นตอนของการพัฒนาคน และได้ชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการในวัยถัดไปของแต่ละบุคคลขึ้นอยู่กับพัฒนาการของตนเองในวัยที่ผ่านมาและความสามารถในการพัฒนาคนในขณะที่กำลังอยู่ในวัยปัจจุบัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พัฒนาการของบุคคลถูกกำหนดโดยพัฒนาการในช่วงเวลาที่ผ่านมามีประกอบกับพัฒนาการในช่วงเวลาปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ วงการศึกษาควรยึดหลักการและแนวทางปฏิบัติสำหรับารพัฒนาคนดังต่อไปนี้

ก. หลักการของการพัฒนาคน

1. การอบรมเลี้ยงดูโดยพ่อแม่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง มีผลกระทบต่อการพัฒนาคนในวัยเด็กและวัยรุ่น

2. การศึกษาจะเป็นกระบวนการที่สามารถพัฒนาคนได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

3. งานอาชีพมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาคนสำหรับบุคคลที่อยู่ในวัยทำงาน

4. บุคคลวัยสูงอายุจำเป็นต้องได้รับบริการและสวัสดิการที่เหมาะสมกับวัย

ข. แนวทางปฏิบัติในการพัฒนาคนตามหลักการดังกล่าว สามารถกระทำโดย

1. พ่อแม่สามารถช่วยให้ลูก มีคุณลักษณะด้านความไว้วางใจ ความเป็นอิสระภายในขอบเขตความคิดริเริ่ม และความหมั่นเพียร โดยการให้ความรักความอบอุ่นอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการอบรมเลี้ยงดู

2. ในด้านการเรียนการสอน ครูควรเปิดโอกาสให้นักเรียนทำกิจกรรมด้วยความคิดริเริ่มและความขยันหมั่นเพียรของตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างบทบาทและเอกลักษณ์แห่งตน

3. ในด้านการประกอบอาชีพ ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายจัดการควรเปิดโอกาสให้บุคคลที่เป็นลูกจ้างได้ใช้ความสามารถสูงสุดในการทำงาน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

4. ยกย่องบุคคลที่ประสบความสำเร็จในวงการอาชีพต่างๆ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค หรือระดับประเทศ ให้เป็นตัวอย่างของการพัฒนาตน และชี้ให้เห็นสภาพของความเป็นอยู่ของแต่ละคนในแต่ละช่วงชีวิต

อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของคนในแต่ละช่วงของชีวิต หรือคุณลักษณะของคนอันเป็นผลรวมจากทุกช่วงของชีวิตนั้น อาจมีส่วนประกอบของลักษณะที่เป็นทั้งทางบวกและทางลบ แต่คุณลักษณะที่พึงประสงค์ในคนควรประกอบด้วยลักษณะในทางบวกมากกว่าทางลบ และขณะเดียวกันก็ไม่ควรมุ่งหวังให้พัฒนาการแห่งตนประกอบด้วยคุณลักษณะเฉพาะที่เป็นบวกเพียงอย่างเดียวเต็มบริบูรณ์ ที่ไม่อาจเป็นไปได้ในบุคคลทั่วไป

ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาตนหรือบุคลิกภาพตามช่วงวัยของนักเรียน ทางฝ่ายการศึกษาสามารถดำเนินการพัฒนานักเรียนเฉพาะแต่ละระดับตามแนวทางดังต่อไปนี้

1. ระดับอนุบาล ที่อยู่ในลำดับขั้น “ความเป็นอิสระกับความอับอาย” และลำดับขั้น “ความคิดริเริ่มกับความรู้สึกผิด”

1.1 ในการพัฒนาความอิสระของเด็กวัยนี้ ครูควรส่งเสริมให้เด็กได้ทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองตามความสามารถของเด็ก ขณะเดียวกันก็คอยดูแลมิให้เด็กทำกิจกรรมที่เป็นอันตรายต่อตนเองหรือผู้อื่น

1.2 ในการพัฒนาความคิดริเริ่ม ครูควรเปิดโอกาสให้เด็กทำกิจกรรมต่างๆ ตามความคิดและความสนใจของเด็ก โดยครูเป็นฝ่ายสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์

2. ระดับประถมศึกษา ที่อยู่ในลำดับขั้น “ความหมั่นเพียรกับความรู้สึกด้อย” ควรให้เด็กมีโอกาสได้ทำกิจกรรมการเรียนที่เหมาะสมกับสติปัญญา ความสามารถ และความถนัดให้ได้ประสบความสำเร็จ ได้มีความรู้และประสบการณ์สำหรับการเรียนรู้ต่อไป ครุมีบทบาทในด้านการให้กำลังใจ คำแนะนำสำหรับ

แก้ไขข้อบกพร่องมากกว่าการตำหนิติเตียน คาดว่ากล่าว ซึ่งจะทำให้นักเรียนเกิดความรู้สึกด้อยขึ้นได้

3. ระดับมัธยมและระดับอุดมศึกษา ที่อยู่ในลำดับขั้น “การมีเอกลักษณ์แห่งตนกับความสับสนในบทบาทและเอกลักษณ์” ครูควรให้เด็กมีโอกาสได้เรียนรู้และทำกิจกรรมต่างๆ ที่ช่วยให้รู้จักตนเองและเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัว ชุมชน และสังคมโดยส่วนรวม

ในการจัดการเรียนการสอนโดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีของอิริคสันนั้น นักการศึกษาที่มีชื่อเสียง คือ เอ็กเก้นและคอคเช็ค (Eggen and Kauchak, 1994) ได้ให้ข้อเสนอแนะสำคัญต่างๆ ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า 1) ควรจัดเตรียมสภาพแวดล้อมด้านการเรียนที่สามารถจะช่วยให้นักเรียนประสบความสำเร็จมากที่สุด 2) ครูผู้สอนต้องอดทนกับความบกพร่องผิดพลาดของนักเรียน 3) ให้นักเรียนมีอิสระในชั้นเรียนพอสมควร โดยที่ในขณะที่เดียวกันนั้นจะต้องให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของการปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของชั้นเรียนด้วย 4) ครูต้องมีความไวในการรับรู้ถึงความรู้สึก และความต้องการต่างๆ ของนักเรียน และ 5) ครูควรปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของนักเรียน

นอกจากนี้ มีข้อที่น่าสังเกตตามแนวทางทฤษฎีของอิริคสัน โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับงานหรือภารกิจใดๆ ที่แต่ละคนได้รับมอบหมายให้ทำนั้น ไม่ว่าในช่วงเวลานานเท่าใดก็ตาม ก็จะมีลักษณะต่างๆ ทั้ง 8 ประการ ควบคู่อยู่ด้วย ซึ่งน่าจะนำมาประกอบการพิจารณาให้ชัดเจนว่าผู้ที่ทำงานได้รับคุณลักษณะดังกล่าว แต่ละคุณลักษณะ ณ ระดับใด โดยเริ่มตั้งแต่ 1) ความไว้วางใจให้ทำ 2) ความอิสระในการทำงาน 3) ความคิดริเริ่มในการทำงาน 4) การใช้ความหมั่นเพียรในการทำงาน 5) การได้แสดงออกถึงเอกลักษณ์แห่งตนในการทำงาน 6) การมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับบุคคลร่วมงาน 7) การได้แสดงความสามารถด้านการเพิ่มพูนผลงานให้ปรากฏ และ 8) การได้รับคุณงามความดี ความชื่นชม ยินดีจากผลงาน

ส่วนผู้ที่ไม่ได้พัฒนาคุณลักษณะดังกล่าว
ระหว่างที่ทำงานหรือกิจการงานที่รับผิดชอบ นับ
ว่ายังเป็นผู้ที่ขาดความเหมาะสมสำหรับการทำงานและ
ควรจะเปลี่ยนงานหรือปรับปรุงตนเองให้เหมาะกับ
งานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะ ซึ่งตนเอง
สามารถจะมีโอกาสได้รับคุณลักษณะตามลำดับขั้น
ตอนต่างๆ อย่างครบถ้วนมากที่สุด อันจะเป็นผลดี
ต่อการพัฒนาตนในช่วงชีวิตการทำงานได้อีกด้วย

ปรีชา ธรรมา

บรรณานุกรม

- Eggen, P. and Kauchak, D. **Educational Psychology**. 2nd ed. New York : McMillan, 1994.
- Erikson, Erik H. **Childhood and Society**. New York : W.W.Norton, 1963.
- Erikson, Erik H. **Identity, Youth and Crisis**. New York : W.W.Norton, 1968.
- Lerner, Richard M. **Concepts and Theories of Human Development**. Reading, Mass., Addison-Wesley, 1976.

พัฒนาการด้านการรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์

พัฒนาการด้านการรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์ (Piaget's Stage-Independent Theory of Cognitive Development) หมายถึงแนวคิดของเพียเจต์ที่อธิบายความต่อเนื่องของกระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการรู้คิดของบุคคลทุกวัย

ความเป็นมา

ฌอง เพียเจต์ (Jean Piaget) เป็นนักจิตวิทยาชาวสวิส ได้รับการศึกษาและฝึกฝนตอนต้นในสาขาวิชาสัตววิทยา ซึ่งช่วยให้เขาได้มีแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ก้าวหน้าในเรื่องพัฒนาการด้านการรู้คิดอันเป็นกระบวนการทางจิตวิทยา โดยเขามีแนวคิดที่อาจแยกออกเป็นสองแนวทางเรียกว่า ทฤษฎีไม่อิงขั้นตอน (stage-independent theory) และทฤษฎีอิงขั้นตอน (stage-dependent theory) ทั้งสองแนวคิดนี้ยังเป็นความรู้ที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน (Lerner, 1976)

ทฤษฎีของเพียเจต์ถูกโจมตีนานาประการจากหลายวงการ โดยเฉพาะในประการที่เป็นทฤษฎีเชิงพันธุศาสตร์ซึ่งนักสิ่งแวดล้อมไม่สามารถจะยอมรับได้ เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ถูกกำหนดไว้แล้วภายในอินทรีย์ อีกประการหนึ่งเขาถูกวิจารณ์ในแง่ที่ว่า เขาตั้งทฤษฎีจากการใช้วิธีการทางคลินิก (clinical approach) ที่ให้ผลเป็นความรู้สึกส่วนตัวมากกว่าข้อมูลที่เที่ยงตรงจากการวิจัยเชิงทดลอง (experimental research approach) อย่างไรก็ตามทฤษฎีเพียเจต์อันเป็นแนวความคิดเชิงพรรณนาเป็นเรื่องที่น่าสนใจ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นผลการศึกษาที่เขาได้นำเสนอ (Garrison and Magoon, 1972)

ทั้งการริสันและมากูน เห็นว่า วิธีการพรรณนาเพื่อศึกษาปัญหาต่างๆ ในด้านพฤติกรรมครั้งนี้เพียเจต์กระทำนั้นได้ให้ข้อมูล ความรู้ อันเป็นประโยชน์ต่อครูและนักจิตวิทยา จุดเน้นของเขาในเรื่องการเจริญเข้าสู่วุฒิภาวะ (maturation) เป็นพื้นฐานให้เกิดความเข้าใจเรื่องความพร้อม (readiness) ได้มากขึ้น (Garrison and Maggon, 1972)

การรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์

โดยทั่วไปทฤษฎีของเพียเจต์กล่าวถึงหลักพัฒนาการของการรู้คิดที่ใช้ได้กับทุกขั้นตอนของพัฒนาการ การรู้คิด (cognition) ในทัศนะของเพียเจต์มีพื้นฐานสองด้านเช่นเดียวกับระบบอื่นๆ ทางชีววิทยา พื้นฐานสองด้านนี้ ได้แก่ พื้นฐานด้านการจัดระบบ และพื้นฐานด้านการปรับโครงสร้าง ซึ่งดำเนินงานอยู่ตลอดเวลาโดยมิได้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

การรู้คิด ดำเนินไปพร้อมๆ กับการจัดระบบ และเป็นระบบการปรับโครงสร้าง ทั้งนี้ เพราะการรู้คิดช่วยให้อินทรีย์ปรับโครงสร้างเข้ากับสิ่งแวดล้อม มีคุณค่าในด้านการอยู่รอดของชีวิต ส่วนกระบวนการปรับโครงสร้างในความเห็นของเพียเจต์แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ที่เกื้อกูลต่อกัน อันได้แก่ การปรับให้เข้ากับโครงสร้างและการปรับขยายโครงสร้างทั้งสองส่วนนี้ดำเนินควบคู่กันไป และเกี่ยวข้องกับการดำเนินการด้านการรู้คิดตลอดเวลา เพื่อให้อินทรีย์ได้ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม

กระบวนการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง (assimilation process)

เป็นแนวคิดเช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการอธิบายในทางชีววิทยา เช่นในการที่เซลล์รับอาหารเข้าไปจะนำเข้าไปทางเนื้อเยื่อ และแตกย่อยลงไปให้พอดีกับความต้องการของเซลล์ และเมื่ออาหารผ่านเข้าไปอยู่ในเซลล์ ก็จะไม่คงรูปหรือโครงสร้างเดิม แต่จะถูกเปลี่ยนไปเป็นพลังงานและน้ำ ก็จะเปลี่ยนไปเพื่อให้เหมาะสมกับโครงสร้างของเซลล์ที่มีอยู่ ด้วยเหตุนี้เมื่อเซลล์นำอาหารเข้าไป อาหารจะถูกเซลล์ปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้าไปรวมไว้ในลักษณะต่างๆ ที่มีอยู่ในเซลล์ ดังที่เพียเจท์ กล่าวไว้ “จากทัศนศาสตร์ชีววิทยา การปรับให้เข้ากับโครงสร้าง ก็คือ นูรณาการ (integration) หรือการรวมเอาสิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้าไปสู่โครงสร้างที่มีอยู่แล้ว หรือโครงสร้างที่กำลังออกงามเติบโตต่อไปของอินทรีย์” (Piaget, 1952)

การประสมประสานในทางการรู้คิดก็เป็นไปเช่นทำนองเดียวกัน ซึ่งอาจเห็นได้จากตัวอย่างอันเป็นกรณีของเด็กคนหนึ่งที่มีความรู้เกี่ยวกับรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วซึ่งเป็นรูป Δ อยู่แล้ว ต่อมามีคนให้เด็กคนนี้ดูรูปสามเหลี่ยมอีกรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นสามเหลี่ยมมุมฉากดังนี้ ∇ และมีคำถามว่า เด็กจะรู้ได้อย่างไรว่า สิ่งเร้าชิ้นที่สองนี้เป็นรูปอะไร คำตอบที่เป็นไปได้ก็คือ ถ้าเด็กคนนี้ใช้กระบวนการปรับเข้าโครงสร้างในการรู้คิดวัตถุภายนอก คือ รูปสามเหลี่ยมมุมฉากนี้ จะถูกคิดรวมเข้าไปสู่โครงสร้างทางการรู้คิดเดิมที่เด็กมีอยู่แล้ว ซึ่งทำให้ความรู้เกี่ยวกับวัตถุภายนอก (รูปสามเหลี่ยมมุมฉาก) ถูกบิดเบือนหรือเปลี่ยนแปลงไปให้มีรูปร่าง

เป็นสามเหลี่ยมหน้าจั่ว และจากตัวอย่างนี้และจากหลายกรณีด้วยกัน เพียเจท์ได้กล่าวสรุปไว้เป็นหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้ (Lerner, 1976)

ก. เมื่อการปรับให้เข้ากับโครงสร้างเกิดขึ้น คนเราจะบิดเบือนความเป็นจริง (reality) โดยการเปลี่ยนแปลงวัตถุให้เข้ากับโครงสร้างความคิดที่ตนมีอยู่

ข. การปรับให้เข้ากับโครงสร้างจึงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวัตถุภายนอกตัวบุคคลให้เข้ากับโครงสร้างการคิดภายในที่มีอยู่แล้วของตัวบุคคล

ค. ทารกมีความรู้จากการกระทำต่อสิ่งเร้าภายนอกเช่นเดียวกับที่ทารกมีความรู้เกี่ยวกับทรวงอกของมารดาจากการที่ได้ดูนม โครงสร้างการรู้คิดจึงเกิดขึ้นภายในตัวทารกจากการกระทำของตนเองต่อสิ่งเร้าภายนอก

ง. ฐานของความรู้อยู่ที่การกระทำ

จ. การกระทำต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปหรือผิดแผกไปจากเดิมจะถูกรวบรวมเข้าไว้ภายในโครงสร้างของการรู้คิดที่มีอยู่แล้ว

กระบวนการปรับขยายโครงสร้าง (accommodation process)

การปรับขยายโครงสร้างนี้เป็นกระบวนการที่เกื้อกูลต่อการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง กล่าวโดยหลักการทั่วไปก็คือ การปรับขยายโครงสร้างจะกระทำโดยการปรับเปลี่ยนตัวบุคคลหรือโครงสร้างของการรู้คิดภายในตัวบุคคลให้เหมาะสมกับสิ่งภายนอก ส่วนการปรับเข้าโครงสร้างเป็นการกระทำโดยการปรับเปลี่ยนสิ่งภายนอกให้เข้ากันหรือเหมาะสมกับโครงสร้างทางการรู้คิดภายในตัวบุคคล

ตัวอย่างของการรับเข้าไว้ในระบบ จะเห็นได้ชัดเจนในกรณีตัวอย่างที่มีคนสองคนนั่งกันอยู่อย่างสบายบนเก้าอี้เล็กในห้องรับแขก ต่อมามีคนทีสามเข้ามาขอนั่งด้วย เมื่อคนหนึ่งหรือทั้งสองคนที่นั่งอยู่ก่อนแล้ว จึงต้องขยับขยายเปลี่ยนตำแหน่งที่นั่งบนเก้าอี้เพื่อให้ที่นั่งแก่คนที่สาม ก็ย่อมจะแสดงให้เห็นว่า คนทั้งสองได้เปลี่ยนโครงสร้างการนั่งที่ตนเองมีอยู่แล้วเพื่อรับการเข้ามาจากสิ่งภายนอก ซึ่งเป็นการปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอกนั่นเอง และเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการรู้จักในตัวบุคคลเพื่อให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมภายนอกนั้นคือ แทนที่จะเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวบุคคลก็ไปเปลี่ยนบุคคลให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม

ในกรณีตัวอย่างรูปสามเหลี่ยมที่เพียเจท์นำมาแสดงดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น การเปลี่ยนโครงสร้างการรู้จักของเด็กสามารถกระทำได้โดยให้เด็กรวมเอาความรู้เกี่ยวกับสามเหลี่ยมหน้าจั่วและสามเหลี่ยมอื่นเข้าไว้ด้วยกันในโครงสร้างการรู้จัก ซึ่งจะยังผลให้เด็กไม่คิดเปลี่ยนสามเหลี่ยมหน้าจั่วที่เด็กมีอยู่แล้วเพียงอย่างเดียว การเปลี่ยนโครงสร้างการรู้จักให้ครอบคลุมการกระทำต่างๆ ต่อสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ จะเป็นการช่วยให้นักบุคคลมีความรู้ใหม่ๆ เพิ่มพูนมากขึ้น และโดยการกระทำที่เปลี่ยนไปต่อสิ่งแวดล้อมที่ผิดแผกแตกต่างกันออกไปย่อมจะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโครงสร้างการรู้จักของบุคคลและจะยังผลให้บุคคลปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมแทนที่จะปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตนเอง (Lerner, 1976)

การปรับเข้าสู่ภาวะสมดุล (equilibration)

เพียเจท์ให้ข้อคิดว่า การปรับตัวของอินทรีย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวข้องกับภาวะสมดุลอัน

เป็นดุลยภาพระหว่างการกระทำภารกิจของฝ่ายอินทรีย์และของสิ่งแวดล้อม และการกระทำของสิ่งแวดล้อมต่ออินทรีย์ ขณะที่อินทรีย์กระทำต่อสิ่งแวดล้อม อินทรีย์จะรับเอาสิ่งแวดล้อมภายนอกเข้ามาสู่โครงสร้างภายในที่มีอยู่แล้ว และเมื่อสิ่งแวดล้อมกระทำต่ออินทรีย์ก็จะทำให้อินทรีย์เปลี่ยนแปลงไปเพื่อปรับตนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมภายนอก ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ เพียเจท์จึงเสนอว่า ภาวะสมดุลจะต้องมีขึ้นระหว่างแนวโน้มของกระบวนการทั้งสองพร้อมกันได้ตั้งเป็นข้อสมมติฐานไว้ด้วยว่า “ภายในตัวของอินทรีย์จะมีการปรับแก้เป็นการภายใน (intrinsic orientation) เพื่อถ่วงดุลการกระทำของสิ่งแวดล้อมโดยมีการกระทำของสิ่งแวดล้อมต่ออินทรีย์ควบคู่ไปด้วย” และเพื่อให้อินทรีย์ปรับตัวได้ อินทรีย์ก็จะต้องสามารถรับเอาสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ในโครงสร้างที่มีอยู่แล้วภายในอินทรีย์ และมีการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพอันเกิดจากการกระทำของสิ่งแวดล้อม

การเข้าสู่ภาวะสมดุลระหว่างแนวโน้มของกระบวนการทั้งสองจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้อินทรีย์ปรับตัวได้ โดยให้มีกระบวนการหนึ่งถ่วงดุลอีกกระบวนการหนึ่งทุกครั้ง และขณะที่คนปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับโครงสร้างการรู้จักภายในตน โครงสร้างนั้นของตนจะต้องถูกเปลี่ยนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้น อย่างไรก็ตาม เพียเจท์เห็นว่า มีแนวโน้มตามธรรมชาติภายในตน (inherent tendency) ที่จะสร้างสมดุลระหว่างสองแนวโน้มดังกล่าวในเรื่องนี้เพียเจท์ได้กล่าวไว้ว่า “...การปรับโครงสร้างด้านการรู้จักนั้นเช่นเดียวกับการปรับโครงสร้างทางด้านชีววิทยา ประกอบด้วยภาวะสมดุลระหว่างการปรับให้เข้ากับโครงสร้างกับการปรับขยายโครงสร้าง ...”

กล่าวโดยสรุป ในสาระสำคัญ เพียเจท์ได้เสนอไว้ว่ามีแนวโน้มทางด้านปรับตัวทั่วไปอันมีพื้นฐานทางชีววิทยาที่ประยุกต์ใช้ได้กับอินทรีย์ตลอดช่วงพัฒนาการของอินทรีย์ ซึ่งมีองค์ประกอบด้านการปรับเข้าสู่ภาวะสมดุล เป็นแรงผลักดันอยู่เบื้องหลังพัฒนาการในด้านการรู้คิด และจำเป็นจะต้องมีการถ่วงดุลระหว่างคนกับสิ่งเร้า และระหว่างการประสมประสานกับการปรับเข้าไว้ในระบบทุกครั้งที่มีอินทรีย์มีการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเพื่อนำเข้าไปสู่โครงสร้างภายในที่มีอยู่แล้วนั้นจำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงชดเชยกันในด้านโครงสร้างของอินทรีย์ เพื่อให้เข้ากับสิ่งเร้าในสิ่งแวดล้อมภายนอกส่วนในการกระทำอันเป็นพื้นฐานของบรรดาความรู้ทั้งหลายนั้น จะต้องมีความสมดุลกันระหว่างอินทรีย์กับสิ่งแวดล้อม

กระบวนการปรับให้เข้ากับโครงสร้างบังเกิดผลเพิ่มขึ้น (functional/reproductive assimilation)

ด้วยเหตุที่ดุลยภาพทางการรู้คิดไม่ได้คงอยู่ตลอดไป เพียเจท์จึงให้คำอธิบายถึงพัฒนาการด้านการรู้คิดที่มีอย่างต่อเนื่อง โดยที่ในขณะที่เดียวกันนั้น เขาก็ยังยืนยันว่าภาวะสมดุลจะเป็นจุดที่พัฒนาการด้านการรู้คิดทั้งหลายต่างก็มีแนวโน้มที่จะไปให้ถึง ในเรื่องนี้ เพียเจท์ได้นำความคิดเรื่อง “กระบวนการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง ให้บังเกิดผลเพิ่มขึ้น” มาอธิบาย

สาระสำคัญของคำอธิบายด้วยความคิดนี้คือความจริงที่ว่า โครงสร้างใดๆ ในด้านการรู้คิดจากการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง จะมีการปรับให้เข้ากับโครงสร้างต่อไปอีก ซึ่งเป็นธรรมชาติของการทำงานด้านการประสมประสาน อันเป็นเรื่องของระบบในทางชีววิทยา กล่าวคือ ถึงแม้ว่าระบบทางชีววิทยาจะอยู่ในภาวะสมดุลก็จริงแต่ภาวะสมดุลนี้เป็นอยู่เพียงชั่วคราวเพราะว่าระบบนั้นจำเป็นต้องทำงานตามหน้าที่ต่อไป เพื่อให้บทบาทด้านการปรับตัวของระบบยังคงดำรงอยู่ เช่น

กรณีของการนำอาหารเข้าไปสู่ร่างกาย และทำให้ระบบการย่อยอาหารอยู่ในภาวะสมดุลก็จริง แต่ดุลยภาพนั้นเป็นการชั่วคราวเท่านั้นเนื่องจากอาหารจำเป็นต้องถูกดูดซึมเข้าไปด้วยการประสมประสานการย่อยอาหารก็ต้องดำเนินต่อไป เพราะเป็นการทำหน้าที่เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านปรับตัว

ระบบการรู้คิดก็เช่นเดียวกับระบบอื่นๆ ทางชีววิทยา เมื่อมีโครงสร้างการรู้คิดต่างๆ พัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานของการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง (ดังตัวอย่างทารกดูนมแม่) ก็จะมีการปรับให้เข้ากับโครงสร้างซึ่งเป็นการทำงานเพื่อขยายขยายตัวเอง นั่นคือ โครงสร้างเช่นว่านี้ เมื่อใช้ตัวเองแล้วก็ยังจะใช้ต่อไปอีกเป็นการใช้แล้วใช้อีก เพื่อปรับให้เข้ากับโครงสร้างด้านต่างๆ ของสิ่งแวดล้อม

ความคิดเรื่อง กระบวนการปรับให้เข้ากับโครงสร้างให้บังเกิดผลเพิ่มขึ้น เป็นการชี้แจงให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นคุณสมบัติพื้นฐานของการทำงานด้านการปรับโครงสร้าง เพื่อให้ทำงานด้านนี้ต่อไป ในทำนองเดียวกันคุณสมบัติพื้นฐานของระบบการย่อยอาหารต่อไปอีก

ดังนั้น ดุลยภาพใดที่ทารกมีอยู่ จะดำรงอยู่เพียงชั่วคราว เด็กๆ จะปรับให้เข้ากับโครงสร้างเข้าไว้ในระบบแล้วเข้าสู่ดุลยภาพ ส่วนพัฒนาการด้านการรู้คิดจะดำเนินต่อไปถึงระดับพัฒนาการที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ สิ่งนี้เกิดขึ้นได้ก็เพราะเหตุจากความจริงที่ว่า แม้จะเข้าสู่ดุลยภาพแล้วก็ตาม แต่การปรับให้เข้ากับโครงสร้างเพื่อให้ยังผลเพิ่มขึ้นนั้นจะไม่หยุดนิ่งหากต้องดำเนินต่อไป

เมื่อเป็นดังนี้ เด็กก็จะปรับส่วนอื่นๆ ของสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับโครงสร้าง และสิ่งเหล่านี้กลับจำเป็นต้องมีการรับเข้าไว้ในโครงสร้างเป็นการทดแทนแล้วเข้าสู่ดุลยภาพเพียงชั่วเวลาอันสั้น เพราะเหตุที่มี

การเสียดุลยภาพเป็นผลตามมาเมื่อเด็กต้องปรับให้เข้ากับโครงสร้างไปอีก ถึงขณะนี้การปรับเข้าโครงสร้างจะถูกด่วงโดยการปรับขยายโครงสร้างที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน แล้วก็มีความอยู่ชั่วขณะหนึ่ง

เพราะเหตุที่มีภาวะไม่สมดุล (disequilibrium) อันเป็นผลจากการปรับให้เข้ากับโครงสร้างภายในตัวเด็กต่อไปอีก พัฒนาการของการรู้คิดในระดับสูงขึ้น จึงเกิดเป็นผลที่ได้ตามมา

เมื่อพูดถึง โครงสร้าง ทฤษฎี ก็จะเป็น กระบวนการต่อเนื่องในด้านพัฒนาการของการรู้คิดตามทฤษฎีของเพียเจต์ ดังนี้ (Wortman et al, 1992)

1. มีการปรับให้เข้ากับโครงสร้าง
2. มีการปรับขยายโครงสร้าง ซึ่งยังผลให้เกิด
3. การเข้าสู่ภาวะสมดุล
4. การปรับให้เข้ากับโครงสร้างให้เกิดผลเพิ่มขึ้นต่อไปอีกจะเกิดขึ้นและยังผลให้เกิด
5. การเข้าสู่ภาวะไม่สมดุล ที่ทำให้จำเป็นต้องกลับไปสู่ 2 และซ้ำ 3, 4, 5 ตามลำดับ และในทำนองเดียวกันนี้ต่อไปอีก

จึงกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของภาวะไม่สมดุล โดยกระบวนการปรับให้เข้ากับโครงสร้างให้เกิดผลต่อไปอีก จะช่วยให้มีแหล่งพัฒนาการด้านการรู้คิดตลอดชีวิตของคน

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เพียเจต์เป็นผู้ให้แนวคิดไว้ชุดหนึ่ง คือ พัฒนาการด้านการรู้คิดที่ไม่อิงขั้นตอนแนวคิดนี้ใช้ได้กับทุกขั้นตอนของพัฒนาการด้านการรู้คิดและสามารถนำมาอธิบายพัฒนาการด้านการรู้คิดที่มีต่อเนื่องกันอยู่ในตัวบุคคล โดยเฉพาะในเด็กและเยาวชนในทุกระดับการศึกษาตลอดทั้งในชีวิตของบุคคลทั่วไป (Lerner, 1976)

การศึกษาปัจจุบันกับพัฒนาการด้านการรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์

พัฒนาการด้านการรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์แสดงว่า (1) พฤติกรรมตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตหรืออินทรีย์ได้นำสิ่งต่างๆ มาจากสิ่งแวดล้อม เช่น อาหารเข้าไปสู่ระบบภายในร่างกายมีการจัดกระทำสิ่งเหล่านั้นเพื่อให้เหมาะกับระบบ และหากเป็นสิ่งเร้าที่เกี่ยวกับความรู้ อินทรีย์หรือตัวบุคคลจะปรับสิ่งเร้าเหล่านั้นให้เหมาะสมเข้ากับโครงสร้างของระบบการรู้คิดที่บุคคลมีอยู่แล้ว (2) บางครั้งเมื่อบุคคลรับสิ่งเร้าหรือความรู้ใหม่เข้าไปมีความจำเป็นต้องปรับโครงสร้างของระบบการคิดเสียใหม่เพื่อให้ตนเองสามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าใหม่ๆ อันจะเป็นการพัฒนาคนให้มีความรู้ความเข้าใจโลกทัศน์ใหม่ๆ ท้นกับความเปลี่ยนแปลงของโลกต่อไป ทั้งสองประการนี้นับว่าเป็นแนวคิดประการสำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการด้านการรู้คิดตามทฤษฎีไม่อิงขั้นตอนของเพียเจต์ ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเข้าสู่ภาวะสมดุลและกระบวนการที่ก่อให้เกิดการขยายผลหรือให้ได้ผลเพิ่มพูน รวมทั้งกระบวนการเข้าสู่ภาวะไม่สมดุล ก็เป็นส่วนให้รู้ตระหนักว่า พัฒนาการด้านการรู้คิด จะดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องตามธรรมชาติของระบบการทำงานของชีวิตอันเป็นกระบวนการตามหลักชีววิทยาหรือกระบวนการที่ถูกกำหนดไว้ทางชีววิทยาที่เรียกว่า ชีวนิยม (biological determinism)

แนวคิดที่เป็นผลสืบเนื่องจากข้อสรุปข้างต้นมีส่วนเกี่ยวกับการศึกษาปัจจุบันอย่างใกล้ชิดทั้งในด้านหลักการและด้านดำเนินการดังต่อไปนี้

ด้านหลักการ

1. วงการศึกษา โดยเฉพาะผู้รับผิดชอบในด้านการศึกษา เมื่อมีความรู้ตระหนักว่า แต่ละคนมีชีวิตอยู่ภายใต้ชีวนิยามดังกล่าว ควรได้มีโอกาสพัฒนาตนเองไปตามศักยภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด

2. พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนที่มีบทบาทสำคัญต่อพัฒนาการและการปรับตนของอินทรีย์

3. ครูผู้สอนต้องคำนึงถึงอิทธิพลต่างๆ ทั้งในด้านพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลต่อผู้เรียนในกระบวนการให้การศึกษาอบรม

ด้านการดำเนินการ

1. ให้การศึกษาอบรมตามหลักสูตรการเรียนการสอนโดยคำนึงถึงผู้เรียนที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม

2. จัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับความสามารถของผู้เรียน และให้โอกาสผู้เรียนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัย และตามความถนัด เพื่อให้เป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาค้นคว้าความรู้ในระดับที่สูงขึ้น อันเป็นการปรับขยายระบบโครงสร้างการรู้คิดที่สำคัญ

3. จัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอน หรือประกอบการเรียนการสอนตามหลักสูตร เพื่อเพิ่มพูนหรือขยายโครงสร้างของระบบการคิดของผู้เรียน พร้อมกับให้ผู้เรียนได้เข้าใจกระบวนการในการพัฒนาการรู้คิดไว้โดยสังเขปว่าเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคลผู้เรียนรู้กับสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป พร้อมกับเน้นความสำคัญด้านการรู้คิดในทุกขั้นตอนของบทเรียน

ปรีชา ธรรมา

บรรณานุกรม

- Garrison, Kart C. and Magoon, Bobert A. **Educational Psychology : An Integration of Psychology and Education Practices**. Columbus, Ohio : Charles E.Merrill Publishing Company, 1972.
- Piaget, I. **The Construction of Reality in the Child**. (M.Cook, Trans.), New York : Basic Book, 1954.
- Piaget, J. **The Origin of Intelligence in Children** (M.Cook, Trans.), New York : Basic Book, 1952.
- Lerner, Richard M. **Concepts and Theories of Human Development**, Reading, Mass : Addison-Wesley, 1976.
- Wortman, C.B., Loftus, E.F., and Marshal, M.E. **Psychology**. 4th ed. New York : McGraw-Hill, 1992.